

İran-Kuzey Kore Savunma Sanayii ve Nükleer Teknoloji İşbirliği

Iran-North Korea Defense Industry and Nuclear Technology Cooperation

Bekir ÜNAL*

Öz:

Soğuk Savaş döneminden itibaren uluslararası sistemde tecride maruz kalan ve yalnızlaşan devletlerin, gerek otoriter rejimlerini muhafaza etmek gerekse tehdit algıladıkları devletleri dengelemek maksadıyla birbiriyle işbirliğine yöneldiği gözlemlenmektedir. Devrim sonrası İran'ın Kuzey Kore ile tesis ettiği işbirliği, uluslararası sistemde yalnızlaşan devletleri yakınlaştıran dinamiklerin analizi açısından önem arz etmektedir. İran ve Kuzey Kore, 1980'li yıllardan itibaren savunma sanayii ve nükleer teknoloji alanında kapsamlı bir işbirliği geliştirmiş, uluslararası tecride karşı simbiyotik bir ortaklık inşa etmiştir. Yaptırımlara rağmen İran, Kuzey Kore'den balistik füze sistemleri tedarik etmekte, savunma sanayii ve nükleer enerji alanlarında teknoloji transferi gerçekleştirmektedir. Kuzey Kore, İran'dan sıcak para temin etmekte ve İran üzerinden başta Suriye olmak üzere Orta Doğu'da işbirliği geliştirebileceği diğer aktörlerle etkileşime girmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Kuzey Kore, savunma sanayii, nükleer teknoloji, balistik füze, işbirliği

Abstract:

Many different cases since the Cold War era display that the states sanctioned and isolated by the international system turn towards cooperation with one another in order both to maintain their authoritarian regimes and to balance against the threats. In this respect, the growing cooperation between the post-revolutionary Iran and North Korea represents a prominent case for explaining the international systemic dynamics propelling the isolated states to affiliate with one another. Since the early 1980s, Iran and North Korea have cooperated extensively in defense industry and nuclear technology, and built a symbiotic partnership against international isolation. Despite the sanctions imposed on both sides in different periods, Iran has procured ballistic missiles and transferred defense as well as nuclear technologies from North Korea. Through arms exports to and agency of Iran, North Korea has secured money for its stagnant economy and reached out to Syria and other potential partners in the Middle East.

Keywords: Iran, North Korea, defense industry, nuclear technology, ballistic missile, cooperation

* Araştırma Asistanı, BİLGESAM Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, bekirunal@bilgesam.org

GİRİŞ

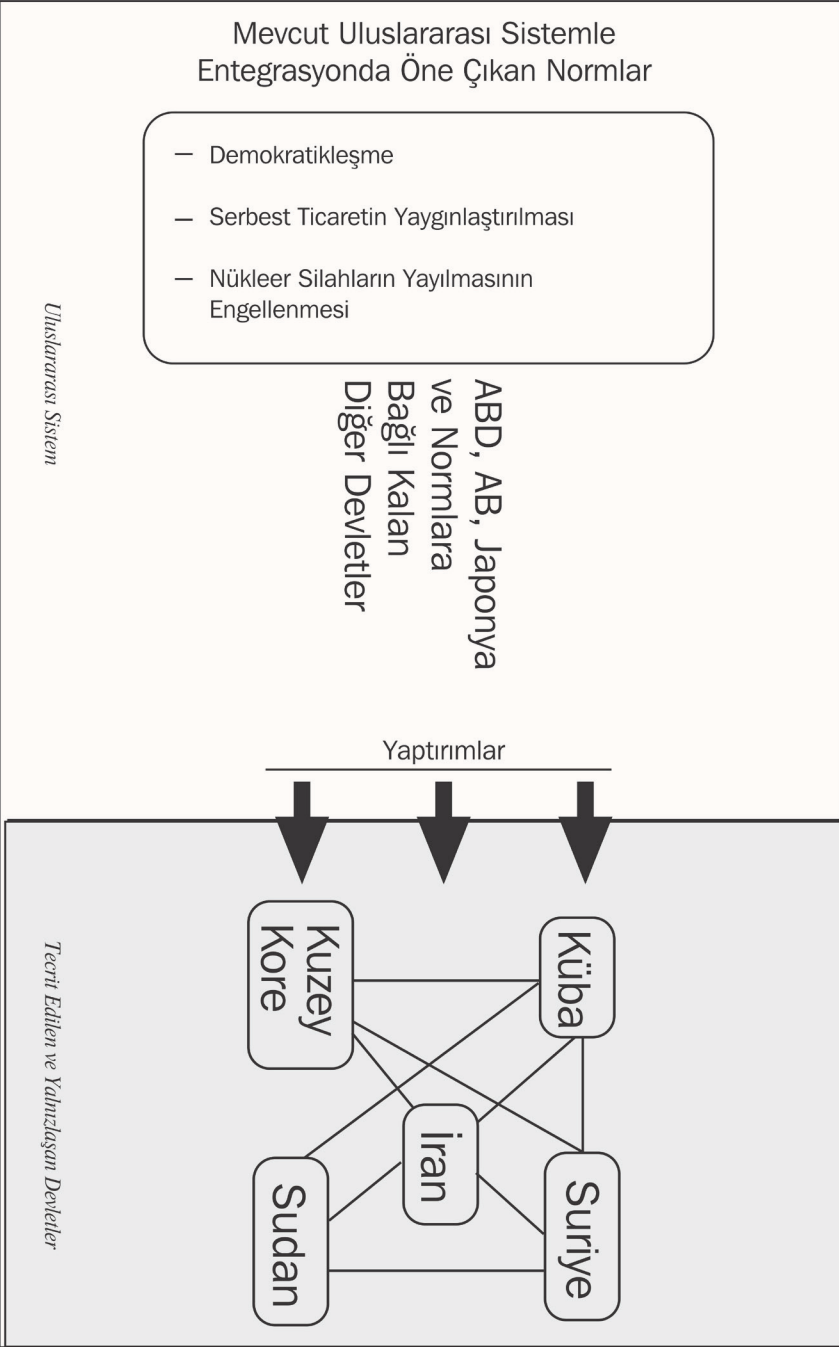
II. Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından tesis edilen uluslararası siyasi ve iktisadi sistem, değişen güç dengelerine rağmen uluslararası ilişkilerdeki temel norm ve rejimleri belirlemeye devam etmektedir. SSCB'nin dağılmasının ardından ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin daha etkili olduğu uluslararası sistemde, belirlenmiş norm ve rejimlere bağlı kalan devletler sistem içinde kalmaya devam ederken bu norm ve rejimlere bağlı hareket etmeyen üçüncü dünya ülkelerinin sistemin dışına itildiği gözlenmektedir. Tecride maruz bırakılarak sistemin dışına itilen devletler ise gerek rejim kaygısından dolayı gerekse tehdit algıladıkları devletleri dengelemek amacıyla tecride maruz kalan diğer devletlere yönelmektedir. Böylece uluslararası sistemin işleyişi yalnızlaşan devletleri birbirine yaklaştırmakta, bu devletleri birbiriyle simbiyotik bir işbirliğine mecbur bırakmaktadır.

Stephen Krasner üçüncü dünya ülkelerinin yalnızlaşmasında, bu ülkelerin uluslararası sistemdeki hâkim güçlerin çıkarlarıyla çelişen prensipleri savunmasının etkili olduğunu öne sürmektedir.¹ Soğuk Savaş sonrası süreçte uluslararası sisteme yön veren ABD ve Batılı devletlerin özellikle demokratikleşme, serbest ticaretin yaygınlaştırılması ve nükleer silahların yayılmasının engellenmesi alanlarındaki tutumuna meydan okuyan devletlerin yalnızlaştırıldığı gözlemlenmektedir. Mevcut uluslararası sistemde otoriter yönetimlere sahip olan, serbest piyasa ekonomisine muhalefete eden ve başta nükleer silah olmak üzere kitle imha silahlarını edinmeye çalışan üçüncü dünya devletleri genelde uzun vadeli yaptırımlara maruz kalmakta ve sistemden tecrit edilmektedir. Tecrit edilen devletlerdeki iktidarlar ise rejim kaygısını gidermek ve tehdit algıladıkları devletleri dengelemek için tecrit edilen diğer devletlerle uluslararası düzen karşısı bir çizgide işbirliğine yönelmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde İran, Suriye, Sudan, Kuzey Kore ve Küba arasındaki ikili veya üçlü düzeydeki işbirliği süreçleri bu kapsamda değerlendirilebilir.

İran, Kuzey Kore, Küba ve Suriye'de devlet erki totaliter özellikler taşıyan otoriter yönetimlerin denetimindedir. İran'da ruhani liderin kanaati ve rejimin öngördüğü değerler, Suriye ve Kuzey Kore'de iktidardaki liderin ve ailenin hâkimiyeti, Küba'da ise devlet başkanı ve dar bir yönetici kadronun otoritesi sorgulanamaz niteliktedir. İran, Kuzey Kore ve Küba, mevcut uluslararası sistemdeki cari kurallara meydan okumakta ve iktidardaki rejimler ülkelerinde serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesini engellemeye devam etmektedir. İran, Suriye ve Kuzey Kore'deki mevcut iktidarlar rejimin güvenliğini kitle imha silahlarıyla sağlamayı hedeflemektedir. İran, nükleer silah teknolojisini elde etmeye yönelik kapsamlı bir uranyum zenginleştirme programı yürütmekte, nükleer savaş başlıkları taşıyabilecek uzun menzilli balistik füzeler geliştirmektedir. Suriye'deki Esed iktidarı,

¹ Stephen Krasner, *Structural Conflict: The Third World against Global Liberalism* (Berkeley: University of California Press, 1985), 59-95.

Yalnızlaşan Devletlerin Yakınlaşması

konjonktür elverişli olduğunda nükleer silah sahibi olmaya yönelmiş, ayaklanan halk kitlelerine karşı silahlı kuvvete başvurmuş ve kimyasal silah kullanmaktan imtina etmemiştir. Kuzey Kore ise gerçekleştirdiği denemelerle nükleer savaş başlıklarına sahip olduğunu göstermiştir ve bu başlıkları taşıyabilen balistik füze-ler geliştirmiş durumdadır.

Uluslararası sistemden tecrit edilen İran, Kuzey Kore, Küba, Suriye ve Sudan'daki otoriter rejimlerin akıbet kaygıları, bu devletleri Realist bir güvenlik anlayışı doğrultusunda birbirine yaklaştırmaktadır. Bu devletlerdeki rejimler, Realist bir yaklaşımla varlıklarına tehdit teşkil eden dinamikleri dikkate alarak en kötü senaryoya hazırlık yapmakta² ve milli menfaatler olarak tanımlanan askeri gücün artırılması hedefini³ rejimin menfaatleri doğrultusunda gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Rejimin sürdürülmesi esasına dayalı güvenlik yaklaşımı, bu devletlerin uluslararası sistemin normlarına bağlı kalan devletlerle etkileşimini sınırlandırırken sistemden tecrit edilen diğer devletlerle özellikle askeri alanlarda işbirliğine girmesine zemin hazırlamaktadır. İran'daki mevcut teokratik rejim, Kuzey Kore ile işbirliğine yönelerek nükleer silahlanma hedefine yaklaşmakta ve rejim değişikliğine yol açabilecek muhtemel bir dış müdahaleyi imkânsız kılmaya çalışmaktadır. Suriye'deki Esed rejimi uluslararası ölçekteki yalnızlığını İran'la kurduğu ittifakla telafi etmeye çalışmakta, 2011'de başlayan ayaklanmaya karşı en büyük desteği bu ülkeden almaktadır.

Uluslararası sistemde yalnızlaşan devletlerdeki otoriter rejimler, yakınlaşma sağlanan devletle sürdürülen işbirliğinin veya bu devletteki rejimin devamını doğrudan kendi gelecekleleriyle ilişkilendirmektedir. Nitekim sistemden tecrit edilen devletlerdeki iktidarların akıbet kaygıları, bu devletlerin birbiriyle geliştirdiği işbirliğine veya işbirliği geliştirilen devletteki rejim değişikliği ihtimaline bağlı olarak güçlenebilmektedir. Mesela 2011'de başlayan ayaklanmalarla birlikte Suriye'deki Esed rejiminin devrilme ihtimalinin İran'daki rejimin akıbet kaygısını artırdığı gözlenmektedir. Tahran, Esed iktidarının devrilmesi halinde sıradaki rejim değişikliğinin İran'da gerçekleşebileceği ihtimali üzerinde durmakta, bu nedenle Baas rejiminin devrilmesini engellemek için bütün imkânlarını seferber etmektedir. John J. Mearsheimer bu nedenle Esed iktidarının devrilmesinin İran'ın nükleer silah geliştirme eğilimini güçlendireceğini öne sürmektedir.⁴ İran'ın nükleer programıyla ilgili Batılı ülkelerle Kasım 2013'te imzaladığı antlaşmanın ise Kuzey Kore'de endişelere yol açtığı görülmektedir. İran'ın ABD ile yakınlaşma ve uluslararası sisteme entegre olma ihtimalinin, Piyonyan'daki⁵

² Jack S. Levy, "War and Peace" *Handbook of International Relations* içinde, der. W. Carlsnaes, T. Rise ve B. A. Simmons (Londra: SAGE, 2002), 353.

³ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Knopf, 1967), 5.

⁴ John J. Mearsheimer, "America Unhinged," *The National Interest* 129 (Ocak-Şubat 2014): 16.

⁵ Kuzey Kore'nin başkentinin Kore dilinde okunuşunun, Türk Dil Kurumu'nun (TDK) yabancı yer adlarının yazılışına ilişkin tayin ettiği kurallar uyarınca Türkçe'deki doğru imlası "Piyonyan" şeklindedir.

rejimin kaygılarını artırdığı tahmin edilmektedir.

İran, Kuzey Kore, Küba, Suriye ve Sudan'daki otoriter rejimlerin birbirine yaklaşmasında ABD kaynaklı tehdit algısı da önemli rol oynamaktadır. Maruz kalınan yaptırımlar karşısında başlatılan dayanışma, bu devletleri ABD karşıtlığına dayalı bir işbirliği sürecine ve ittifak tesisine sevk etmektedir. Stephen M. Walt, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin tutumunun komünist ülkeler arasındaki işbirliğinin artmasına katkı sağladığını ve devletlerin ortak tehditlere karşı birbirine yaklaştığını ifade etmektedir. Walt, ittifakların tehdidin kaynağı olarak görülen devleti dengelemeye yönelik ortaya çıktığını, devletlerin tehdidin kaynağı olarak gördüğü güçlü devlete karşı diğer devletlerle ittifaklara yöneldiğini ileri sürmektedir.⁶ İran, Kuzey Kore, Küba, Suriye ve Sudan'daki iktidarların ABD'den algıladıkları ortak tehdit ise bu devletleri Washington'ın öncülüğünde hareket eden uluslararası sisteme karşı birbiriyle işbirliğine ve ittifaka sevk etmektedir. Yalnızlaşan devletlerdeki otoriter rejimler böylece yaptırımların uygulanmasındaki en etkili aktör olan ABD'ye karşı birleşmekte, ABD karşıtlığı paydasında uluslararası sistemin normlarına meydan okumaktadır.

1. YALNIZLAŞAN İKİ DEVLETİN YAKINLAŞMASI

Devrim sonrası İran ve Kore Savaşı (1950-53) sonrası dönemde Kuzey Kore, uluslararası sistemde yalnızlaşmış ve ABD öncülüğünde başlatılan Birleşmiş Milletler yaptırımlarına maruz kalmıştır. 1979 Devrimi sonrası Tahran yönetimi, ABD ve İsrail karşıtlığına dayalı söylemiyle iki kutuplu dünya dışında bağımsız bir dış politika izlemeye çalışmış ve çevresindeki Müslüman çoğunluklu ülkelere devrimi ihraç etmeye teşebbüs etmiştir. Bu hedefleri, Tahran'daki yeni rejimin Batılı ülkelerle ve bölgedeki komşularıyla ilişkilerinin normalleşmesini engellemiş, İran'ın uluslararası ölçekte yalnızlaşmasına sebep olmuştur. Nükleer silahlanma hedefi ve balistik füze programı Tahran yönetiminin Batılı ülkelerle ilişkilerinin gergin seyretmesine yol açarken, diğer ülkelerdeki Şii unsurları kullanma stratejisi ve başta PKK/KCK terör örgütü olmak üzere bölgedeki silahlı gruplara sağladığı destek İran'ın bölgede yabancılaşmasına neden olmuştur. Kuzey Kore'nin ise Kore Savaşı sonrası dönemde Batılı ülkeler, Güney Kore ve Japonya ile ilişkileri gergin seyretmiş, Piyonyan'ın SSCB ve Çin dışındaki devletlerle diyalogu oldukça sınırlı kalmıştır. Soğuk Savaş'ta Sovyet bloğunda yer alan Kuzey Kore'nin ABD ile problemlili ilişkileri ve nükleer silahlanmaya yönelmesi ise Piyonyan'ı yalnızlaşmıştır. 2006, 2009 ve 2013 yıllarında gerçekleştirdiği denemelerden nükleer silah sahibi olduğu anlaşılan Kuzey Kore, uluslararası yaptırımlara ve tecride

Başkent'in ismi konu ile ilgili Türkçe metinlerde genelde İngilizce'de geçtiği şekliyle «Pyongyang» olarak yazılmışsa da TDK'nın tespit ettiği kurallara göre bu imla yanlıştır. Kelimenin Kore dilindeki telaffuzunda İngilizce transkripsiyonda geçen “y” ve “g” harfleri, bu harflerin Türkçe'deki seslerini karşılayacak biçimde geçmemektedir. Dolayısıyla kelimenin Korece'deki okunuşu “Piyonyan” şeklindedir ve Türkçe'deki doğru imlasının da bu şekilde olduğu değerlendirilmektedir.

⁶ Stephen M. Walt, “Alliance Formation and the Balance of World Power,” *International Security* Cilt 9 Sayı 4 (Bahar 1985): 16, 26, 33.

maruz kalmış durumdadır.

İran ve Kuzey Kore'nin güvenlik stratejisinde temel öncelik rejimin bekası olarak belirlenmiştir. İran'ın güvenlik ve dış politika stratejisi, Pers milliyetçiliğine ve Şii yayılmacılığına dayalı mevcut teokratik rejimin bekası esas alınarak tespit edilmektedir. Kuzey Kore'deki mevcut iktidar ise "Bitmemiş Devrim" ilkesi ile içerideki muhtemel rakiplerini caydırmakta ve iç sorunlar sürekli dış aktörlere bağlanarak rejim muhafaza edilmektedir. İki ülkenin de dış politikasında kronik tehdit algısı, düşmanlarla çevrelenmişlik düşüncesi ve bağımsızlık vurgusunun süreklilik arz ettiği gözlenmektedir.⁷ Rejim bekasına ilişkin kaygılar, İran ve Kuzey Kore'yi silahlı kuvvetleri ön planda tutan bir yönetim modeli geliştirmeye sevk etmiştir. İran'da Pasdaran adı verilen Devrim Muhafızları, ülkenin siyasi ve iktisadi yönetiminde, istihbarat faaliyetlerinde ve sınır ötesi operasyonlarında oldukça etkilidir. Kuzey Kore'deki rejim ise siyasette bağımsızlık, ekonomide kendine yeterlilik ve meşru müdafaa hakkı şeklindeki üç ilkeye dayalı Juçe ideali doğrultusunda "Songun" (önce ordu) politikasını geliştirmiştir. Kuzey Kore'nin kurucusu ve ilk lideri olan Kim Il-sung tarafından 1980'li yıllarda tasarlanan Songun politikası çerçevesinde ordunun iç ve dış politikanın tayininde ve uygulanmasındaki rolü oldukça önemlidir.⁸

Uluslararası sistemde tecride maruz kalan İran ve Kuzey Kore, 1980'lerden itibaren yakınlaşmış, savunma sanayii ve nükleer teknoloji alanlarında stratejik bir ortaklık geliştirmiştir. İran-Kuzey Kore arasındaki stratejik ortaklığın gelişmesinde, yalnızlaşan devletleri birbirine yaklaştıran genel dinamikler yanında ikili işbirliğini teşvik edici özel dinamikler de etkilidir. İki ülke birbirini tamamlayıcı kaynaklara, kabiliyetlere ve ortak hedeflere sahiptir. İran petrol ve doğal gaz kaynakları açısından zengin bir ülkedir ve Kuzey Kore ithal enerjiye ihtiyaç duymaktadır. İran enerji ihracatı sayesinde nakit para elde etmektedir ve Kuzey Kore ekonomisinde nakit problemi vardır. Kuzey Kore İran'ın sağladığı bağlantılarla Orta Doğu'daki diğer aktörlere silah ihraç etmekte ve askeri eğitim sağlamaktadır. İran'ın uzay programındaki deneyimi ile Kuzey Kore'nin nükleer enerji ve füze teknolojisindeki tecrübesi kayda değer düzeydedir. İki ülke bu alanlardaki birikimlerini paylaşmakta, İran Kuzey Kore'den nükleer teknoloji ve balistik füze teknolojisi transfer ederken Piyonyan Tahran'ın uzay programı tecrübesinden istifade etmektedir. İki ülke aynı zamanda nükleer silah sahibi ülkeler ligine yükselmeyi hedeflemektedir ve bu hedef doğrultusunda ciddi bir dayanışma sağlamaktadır.

⁷ Jungmin Kang, der. *Assessment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea* (New York: Springer, 2013), 37.

⁸ Samuel S. Kim, *North Korean Foreign Relations in the Post-Cold War World* (Washington: BiblioGov, 2012), 21.

2. DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Tahran-Piyonyan arasındaki diplomatik ilişkilerin 1979 yılındaki İran devrimi sonrasında başladığı kabul edilmektedir. 1980-88 yılındaki İran-İrak savaşında Kuzey Kore yönetiminin İran'a diplomatik ve askeri yönden destek vermesi, ikili ilişkilerin seyrini değiştirmiş ve geleceğini belirlemiştir.

İki ülke arasında 1990'lı yıllarda devam eden diplomatik ilişkiler 2000'li yıllarda belirgin biçimde gelişme kaydetmiştir. Kuzey Kore dışişleri heyetinin 2007 yılındaki Tahran ziyaretinde ekonomik, askeri ve kültürel ilişkiler başta olmak üzere birçok alanda işbirliğine gidilmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır. 2008 yılında İranlı yetkililerin Piyonyan ziyaretinde ise iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi ve ülkelerin birbirlerini uluslararası toplantılarda desteklemesi yönünde karar alınmıştır. Artan işbirliği neticesinde 2009 yılında Kuzey Kore'de düzenlenen İran kültür haftası etkinliklerinde İranlı diplomatlar, Piyonyan'daki kültür haftasında iki ülkenin ortak değerlerine ve politikalarına vurgu yapmış ve Kuzey Kore toplumunda Pers kültürüne olan ilgiyi artırmaya çalışmıştır.⁹ İran 2009 ve 2013 yıllarındaki Kore krizlerinde Kuzey Kore yanlısı bir tutum takınmıştır. İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin Tahran'daki yemin törenine Kuzey Kore'den üst düzey bir heyet katılmıştır. Ziyaret sırasında iki ülke, başta nükleer program ve füze teknolojisi olmak üzere askeri, ekonomik ve kültürel işbirliğini ilerletme konusunda mutabakat sağlamıştır. Anlaşma sonrası Tahran ve Piyonyan ikili işbirliğini ilerletmek için karşılıklı adımlar atmaya devam etmiştir. 2013 yılının Ekim ayında Tahran'ı ziyaret eden Kuzey Kore dostluk heyeti İran'a nükleer teknoloji alanında destek vermeye devam edeceklerini belirtmiştir.¹⁰

İki ülkenin nükleer enerji politikalarındaki benzerlik ve Batı karşıtı söylemlere karşı birbirlerine duyduğu sempati İranlı ve Kuzey Koreli yetkililerin açıklamalarına da yansımıştır. Kuzey Kore'nin Tahran Büyükelçisi, İran'ın nükleer programının sonuna kadar arkasında olduklarını ve İran'ın bölgedeki faaliyetlerini desteklediklerini açıklamıştır. İran'daki düşünce kuruluşları İran-Kuzey Kore ilişkileri konusunda ortak bir yaklaşım geliştirmektedir. İranlı uzmanlar tarafından yapılan analizlere göre; İran ve Kuzey Kore doğal müttefiklerdir ve birçok alanda işbirliğine devam etmekte; nükleer program, enerji ve Suriye meselesi iki ülkeye bağlarını güçlendirmek için birlikte hareket edebileceği imkânlar sunmaktadır. İran medyası ise Kuzey Kore'yi ele alırken genellikle Kuzey Kore'yi olumlu bir şekilde betimlemektedir. Medyanın ilgi duyduğu konular arasında Kuzey Kore'nin İran'a verdiği askeri teknoloji desteği, iki ülkenin Batı'ya yaklaşımının

⁹ Ariel Farrar-Wellman ve Robert Frasco, "North Korea-Iran Foreign Relations," *Iran Tracker*, 1 Temmuz 2010, Erişim tarihi: 8 Şubat 2014, <http://www.irantracker.org/foreign-relations/north-korea-iran-foreign-relations>.

¹⁰ "North Korea Reiterates Supports for Iran's Nuclear Program," *Fars News*, 9 Ekim 2013, Erişim tarihi: 5 Nisan 2014, <http://english.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13920717001226>.

örtüşmesi, nükleer enerji ve Suriye politikasındaki benzerlikler öne çıkmaktadır. Kuzey Kore ile artan ilişkiler konusunda İran yönetiminin ve diplomatlarının olumlu demeçleri de İran basınında yer almaktadır.¹¹

Bağılantısızlar Hareketi üyesi iki ülke son olarak BM tarafından hazırlanan Uluslararası Silah Ticareti Antlaşması'nı engelleme noktasında işbirliği yapmıştır.¹²

3. EKONOMİK İLİŞKİLER

İran ve Kuzey Kore tartışmalı nükleer programından dolayı yaptırımlar ile mücadele etmekte ve ekonomik yönden zor bir dönem geçirmektedir. İran-Kuzey Kore arasındaki ekonomik ilişkilerin temeli 1980'li yıllarda atılmıştır.¹³ 1990'lı yıllardan itibaren Kuzey Kore, İran'a balistik füze ve füze teknolojileri ihracını hızlandırmıştır. İran'a Scud-B ve Nodong balistik füzeleri ihraç eden Piyonyan yönetimi, İran'ın Şahap-3 adlı balistik füzesinin de altyapısını oluşturmuştur. 2000'li yılların ortalarından itibaren İran'a yönelik yaptırımların etkisini azaltmak ve yaptırımların aşılması konusunda Kuzey Kore, Çin ile birlikte hareket ederek önemli bir rol oynamıştır. İkili ticaretin büyüklüğü net olarak bilinmemekle birlikte iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, başta Kuzey Kore'nin İran'a sattığı balistik füzeler olmak üzere savunma sanayii ağırlıklıdır. Son dönemde ise İran Petrol Bakanlığı, Kuzey Kore'ye petrol ihraç etmek istediklerini açıklamış ve ikili görüşmelere başladıklarını duyurmuştur.

Kapalı bir ekonomik sisteme sahip olan Kuzey Kore'de önemli madenler ve zengin mineral kaynakları bulunmasına rağmen başta gıda olmak üzere temel ihtiyaçlar karşılanamamakta ve ülkenin uluslararası yardıma olan bağımlılığı devam etmektedir. SSCB'nin çöküşüyle Kuzey Kore en önemli ticaret ortaklarını kaybetmiş ve dış ticarete büyük bir gerileme yaşamıştır. Özellikle, 1998-99 yılları arasındaki yaşanan kıtlık sırasında dış ticaret 1990 yılına kıyasla yarı yarıya azalarak ülke tarihindeki en düşük seviyeye inmiştir. 2000 yılına gelindiğinde ise dış ticarete bir nebze de olsa canlanma yaşanmıştır. İthalat ve ihracatının büyük bir bölümünü Çin ve Rusya ile yapan Kuzey Kore'nin 2012 yılındaki ihracatı yaklaşık 5 milyar dolar, ithalatı ise 4 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.¹⁴ Ekonomisi dış yardıma muhtaç olan Kuzey Kore hâlihazırda temel gıda ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorluk çekmekte ve ülkede her üç kişiden birinde yetersiz beslenme gö-

¹¹ "Iran, North Korea Discuss Expansion of Ties," *Fars News Agency*, 24 Şubat 2014, Erişim tarihi: 17 Mart 2014, <http://english.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13921205001438>.

¹² Louis Charbonneau, "North Korea, Syria and Iran Block U.N. Arms Trade Treaty," *Reuters*, 28 Mart 2013, Erişim tarihi: 3 Mart 2014, <http://www.reuters.com/article/2013/03/29/us-arms-treaty-un-idUSBRE92R10E20130329>.

¹³ Joshua Pollack, "Ballistic Trajectory: The Evolution of North Korea's Ballistic Missile Market," *Non-proliferation Review* Cilt 18 Sayı 2 (Temmuz 2011): 411-429.

¹⁴ "Gross Domestic Product Estimates for North Korea in 2012," *North Korean Economy Watch*, 12 Temmuz 2012, Erişim tarihi: 20 Şubat 2014, <http://www.nkeconwatch.com/nk-uploads/BOK-DPRK-Econ-2012-ENG.pdf>.

rülmektedir. 26 milyonluk nüfusa sahip olan ve silahaltında yaklaşık 1 milyondan fazla askeri bulunan Kuzey Kore’de halkın önemli bir kesimi sokaklardaki atık maddeleri toplayarak gündelik yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Mekanize tarım sistemine geçemeyen Kuzey Kore’de BM’nin gıda yardımını sürdürmesine rağmen temel gıda maddelerinin nüfus için yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir.

Kuzey Kore ekonomisi gibi İran ekonomisi de içe dönük ve nispeten kapalı bir ekonomidir. İran’da ekonomi siyasette olduğu gibi, tamamen dini-bürokratik bir yapının denetimi altındadır. Ekonomisinin neredeyse tamamı devlet hâkimiyetinde olan Kuzey Kore’de olduğu gibi çok sayıdaki bürokratik kurumun ve iktisadi kamu kuruluşlarının varlığı İran ekonomisinin hantal yapısının temel sebepleridir. Bununla birlikte İran’da zengin enerji kaynaklarından elde edilen gelirin %80’e yakını devlet bütçesine aktarılmaktadır.

Tahran ve Piyonyan yönetimleri, çeşitli dönemlerde siyasi ve ekonomik yaptırımlara maruz kalmıştır. 2006’dan itibaren başlatılan yaptırımlar İran’ın tartışmalı nükleer programından kaynaklanmaktadır. İlk etapta İran’ın nükleer programı ve balistik füze projelerini sürdürmesini engellemeye yönelik tasarlanan BM yaptırımları, daha sonra İran bankalarının yurtdışı faaliyetlerini ve enerji sektörünü kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 2006’da BM Güvenlik Konseyi’nde kabul edilen 1737 sayılı kararla başlatılan yaptırımlar, 2007 yılında 1747 sayılı kararla, 2008 yılında 1803 sayılı kararla ve 2010’da 1929 sayılı kararla genişletilerek sürdürülmüştür. Kuzey Kore hakkında da geliştirmekte olduğu nükleer programı ve uzun menzilli füze fırlatma çabaları nedeniyle Güvenlik Konseyi tarafından alınan ve tüm BM üyesi ülkeler için bağlayıcı nitelikte olan 1718 (2006), 1874 (2009) ve 2087 (2013) sayılı yaptırım kararları bulunmaktadır.¹⁵

4. SAVUNMA SANAYİİ İŞBİRLİĞİ

İran-Kuzey Kore arasındaki işbirliği ilk olarak İran-İrak savaşında kendisini göstermiştir. Savaş sırasında İran’ı destekleyen ve bu ülkeye önemli miktarda silah yardımı yapan Piyonyan, Tahran’la ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Kuzey Koreli uzmanlar nükleer teknoloji konusunda bilgi alışverişinde bulunmanın yanında askeri teknoloji transferi konusunda da İran ile yakın temas halindedir. Kuzey Kore yönetimi, Şahap-3 adlı balistik füzelerinin geliştirilmesi ve uranyumun zenginleştirilmesi noktasında İran’a destek sağlamaya devam etmektedir.¹⁶

Nükleer silahlanmaya yönelik devletlerin balistik füze teknolojisini de elde etmeye çalışması, bu füzelerin tekil ve bağımsız bir askeri yetenekten ziyade kitle

¹⁵ Jang Ji-Hyang ve Peter Lee, “Do Sanctions Work? The Iranian Sanctions Regime and Its Implications for Korea,” *The Asian Institute for Policy Studies*, 6 Aralık 2013, Erişim tarihi: 4 Mart 2014, <http://en.asianinst.org/old-22159/>.

¹⁶ Rajaram Panda, “North Korea and Iran Partner in Ballistic Missile Trade,” *Institute for Defence Studies and Analyses (IDSA)*, 19 Mayıs 2011, Erişim tarihi: 12 Nisan 2014, http://www.idsa.in/idsacomments/NorthKoreaandIranPartnerinBallisticMissilesTrade_RajaramPanda_190511.

imha silahlarını kullanma kabiliyetinin bir uzantısı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Nitekim 1980’li ve 1990’lı yıllarda Kuzey Kore ve Irak gibi örnekler, bir devletin balistik füzelere ilgi duymasının nükleer silah elde etme niyetinin habercisi olduğu şeklindeki algılamayı teyit etmiştir. Günümüzde de İran’ın süratle çeşitlenen ve büyüyen balistik füze stokları, Tahran’ın nükleer silah programının doğrudan bir uzantısı ve vurucu unsuru olarak algılandığı için bu stoklar hem bölge ülkeleri hem de uluslararası camia tarafından ciddi bir tehdit olarak görülmektedir.

Devrim sonrasında Batı ile ilişkileri zedelenen ve Kuzey Kore ile yakınlaşan İran’ın balistik füze programının birkaç evrede olgunlaştığı gözlenmiştir. İran, 1980’li yılların ortalarında Kuzey Kore’den kısa menzilli Scud füzelerini tedarik etmeye başlamıştır. Kuzey Kore’nin yardımlarıyla İran’ın balistik füze programı 1990’lı yılların başında olgunlaşmış, Tahran son 30 yıl içinde gerçekleştirdiği araştırma-geliştirme çalışmaları sonucunda bugün balistik füze sistemlerini seri üretme kabiliyetini kazanmıştır.¹⁷ Uluslararası baskılara rağmen gerekli teknolojik kabiliyeti edinen İran bugün Kuzey Kore’nin desteğiyle sadece kısa menzilli ve orta menzilli balistik füzeleri üretme kabiliyetini edinmekle kalmayıp, bu tip füzelerden binlercesini envanterinde bulundurmaktadır. İran’ın bir sonraki hedefi uzun menzilli balistik füzeler, nihai hedefi ise kıtalararası balistik füzeler üretmektir.¹⁸

İran füze teknolojisinin geldiği noktayı ve Kuzey Kore’nin yaptığı yardımların boyutunu göstermesi bakımından balistik füzeler konusunda temel teknik bilgileri vermek faydalı olacaktır. Kısa menzilli balistik füzeler (SRBM) menzilleri 1000 km’ye kadar olan füzelerdir. SRBM’lerin 100-200 km menzilleri arasındaki kullanımı topçu roket sistemleri gibidir ve bu sistemlerin kullanımı taktik muharebe sahasında yaygındır. İran’ın kısa menzilli füzelerinin temelini Kuzey Kore’den satın aldığı Fetih-100 ve Şahap-2 (Scud-C) oluşturmaktadır.¹⁹ Tahran, üçüncü kısa menzilli füzesi olan CSS-8’i ise Kuzey Kore’nin yardımları ile Çin’den temin etmiştir. İran, topçu roketi olarak da değerlendirilebilecek güdümsüz roket sistemlerinin üretimine ise devam etmektedir. Benzer bir amaçla başlatılan Zelzal füzesinde ise INS (*Inertial Guidance System-Pasif Güdüm Sistemi*) güdüm sistemi kullanılmış ve dairesel hata payı oldukça düşürülmüştür. Zelzal-2 füzesinin Suriye ile ortak üretilen versiyonu Fetih-110 olarak isimlendirilmektedir. 600 mm çapındaki bu füzenin menzilinün 200 km’den fazla olduğu tahmin edilmektedir.²⁰

¹⁷ Dinshaw Mistry, *Containing Missile Proliferation: Strategic Technology, Security Regimes, and International Cooperation in Arms Control* (Washington: University of Washington Press, 2005), 144.

¹⁸ Greg Bruno, *Iran’s Ballistic Missile Program*, CFR, 23 Temmuz 2012, Erişim tarihi: 12 Mart 2014, <http://www.cfr.org/iran/irans-ballistic-missile-program/p20425>.

¹⁹ Steven A. Hildreth, *Iran’s Ballistic Missile and Space Launch Programs*, Congressional Research Service, 2012, Erişim tarihi: 20 Şubat 2014, <http://www.fas.org/sfp/crs/nuke/R42849.pdf>.

²⁰ Michael Elleman, “Iran’s Ballistic Missile Program,” *Iran Primer*, Erişim tarihi: 9 Mart 2014, <http://iranprimer.usip.org/resource/irans-ballistic-missile-program>.

1990'lı yılların ortalarında İran, katı yakıtlı ve çok kademeli füze sistemlerinin de gelişmesi ile birlikte teorik olarak füzelerinin yerdeki dayanıklılığını ve uçuşa menzili sistemli olarak artırarak yeni füze projelerine imza atmıştır. İran'ın 2000 yılından itibaren balistik füze programına 1 milyar dolar civarında yatırım yaptığı tahmin edilmektedir.²¹ İran Şahap-3 adında tek kademeli, sıvı yakıt kullanan ve Kuzey Kore yapımı Nodong'u temel alan orta menzilli füze geliştirmiş ve 1998 yılında test etmiştir. İran ordusunun envanterinde 400 civarında Şahap-1 ve Şahap-2 füzesi ve 50'den fazla atıcı sistemi bulunmaktadır. Hem Şahap-1 hem de Şahap-2 füzeleri sıvı yakıtlı Rus yapımı Scud (R-17) füzelerinin türevleridir. İran, Şahap-1 füzesini 1980'lerin sonunda geliştirmiştir. Scud-B'nin türevi olan bu füzelerin menzili 300 km civarındadır. Piyonyan'ın desteği ile geliştirilen Şahap-2 adlı füzeler ise 1990'ların ikinci yarısında operasyonel hale gelmiştir. Menzili 550 km civarındaki Rus Scud-C füzelerinin bir türevi olan Şahap-2 füzesi Kuzey Koreli uzmanların yardımları ile geliştirilmiştir. Ayrıca Şahap-1 ve Şahap-2 füzelerinin 700 kg ağırlığında harp başlığına sahip olduğu bilinmektedir. İran'ın bu füzeleri yüksek patlayıcı başlıkları ile donattığı kuvvetle muhtemeldir. Buna ek olarak İranlı uzmanların 1000'den fazla küçük bombacık içeren bir harp başlığını geliştirdiği tahmin edilmektedir.²²

İran ayrıca menzilleri 1000-3000 km arasında değişen orta menzilli balistik füzelere de sahiptir. İran'ın orta menzilli Şahap-3 füzelerini aktif bir şekilde kullanmakta olduğu ve son zamanlarda daha gelişmiş füzeleri test etmeye devam ettiği bilinmektedir. 2000'li yılların başında operasyonel hale geldiği tahmin edilen ve 1300 km civarında menzile sahip olan Şahap-3 füzeleri Kuzey Kore'nin desteği ile Nodong-1 füzeleri temel alınarak geliştirilmiştir.²³ Bu füzelerin daha gelişmiş versiyonu olan Şahap-3A olarak da isimlendirilen füzelerin menzili ise 1500-1800 km civarındadır. Şahap-3A füzesinde atmosfer dönüşlü harp başlığının bulunması İran'ın konvansiyonel olmayan başlıklar geliştirdiği yönündeki kuşku- ları artırmıştır. 2004 yılında ortaya çıkan Şahap-3B füzesinin menzilin- in ise 2000 km'yi aştığı iddia edilmiştir. Şahap-3 serisi füzelerinin dairesel hata payı 500-2500 metre arasında olduğu ve son yapılan geliştirmeler ile bu değerin Şahap-3B füzelerinde en aza indirildiği düşünülmektedir. Şahap-3 serisi füzelerinin 500-800 kg arasında bir harp başlığı taşıdığı tahmin edilmektedir. Nükleer silah taşıyabilecek atmosfer dönüşlü başlık taşıyabildiği tahmin edilen Şahap-3 füzelerinin tamamında tek kademeli sıvı yakıtlı roket motoru vardır. Sıvı yakıtlı roketlerin ateşlenmeden önce yakıtla doldurulması gerekliliği bu tip füzelerin kullanımında

21 John Chipman ve Mark Fitzpatrick, *Iran's Ballistic Missile Capabilities: A Net Assessment*, ISIS, 10 Mayıs 2010, Erişim tarihi: 14 Mart 2014, <https://www.iiss.org/en/publications/strategic%20dossiers/issues/iran--39-s-ballistic-missile-capabilities--a-net-assessment-885a>.

22 Michael Elleman, "Iran's Ballistic Missile Program," *Iran Primer*, Erişim tarihi: 9 Mart 2014, <http://iranprimer.usip.org/resource/irans-ballistic-missile-program>.

23 "Overview of North Korea's Ballistic Missile Program," *NCNK*, 23 Nisan 2013, Erişim tarihi: 5 Şubat 2014. <http://www.ncnk.org/resources/briefing-papers/all-briefing-papers/an-overview-of-north-korea-s-ballistic-missiles>.

zorluklar çıkarmaktadır. Bu yüzden İran yine Kuzey Kore'den elde ettiği bilgiler ile katı yakıt teknolojili füzeler geliştirmeye devam etmektedir.

Yakın bir zamanda İran'ın katı yakıtlı, çift kademeli ve menzilin 2000 km olduğu tahmin edilen Sicil füzesinin denemesini gerçekleştirdiği basına yansımıştır. Sicil füzesinin, İran'ın uzun menzilli darbe kabiliyetlerinde önemli artışlar sağlayacağı tahmin edilmektedir. İran savunma sanayisinin bu füzelerin seri üretimine önümüzdeki yıllarda başlayacağı iddia edilmektedir. Orta menzilli balistik füze Sicil'i geliştirmeden önce İran'ın elinde ilk orta menzilli füze olarak Şahap-3 ve Şahap türevleri bulunmaktaydı. Sicil-2'nin test edilmesi ise İran'ın füze kabiliyetlerinin ortaya çıkmasında özellikle katı yakıt konusunda önemli rol oynamıştır. İran'ın kıtalar arası balistik füze programı ile ilgili kesin bir veri bulunmamakla birlikte sadece çok kademeli Safir'in başarıyla uzaya fırlatılmasının uzun menzilli balistik füze teknolojilerini test etmek için bir araç olabileceği düşünülmektedir. Uzmanlar İran'ın 1000 kg'lık nükleer savaş başlığına ve 2000 km'lik menzile sahip balistik füzeyi üretmekten 8 sene uzakta olduğunu ifade etmektedir.²⁴ ABD Başkanı Obama, 2009 yılında yaptığı bir konuşmada İran balistik füzelerinin menzilin Avrupa'ya ulaşabileceğini açıklamıştır. Açıklamanın hemen ardından İran Devrim Muhafızları, Kuzey Koreli uzmanların da yardımıyla orta ve kısa menzilli füzelerini başarıyla test etmiştir. Test edilen füzelerin menzilin İsrail ve Basra Körfezi'ndeki Amerikan üslerini kapsayabileceği konuşulurken, İranlı Tümgeneral Abdullah Araki, İran füzelerinin hedeflenen noktaları kolaylıkla vurabilecek seviyede olduğunu ifade etmiştir.

İran'a balistik füze geliştirme konusunda yardımcı olan Kuzey Kore, 1960'lı yıllarda SSCB'nin desteğiyle ilk füze sistemi olan hava savunma amaçlı V-75 Dvina'ları geliştirmiştir. 1970'lerin ortalarından itibaren de orta ve uzun menzilli balistik füze geliştirmeye yönelik girişimlere başlamıştır. Piyonyan yönetimi, 1980'lerin sonundan itibaren 1000 km menzilli Nodong füze sistemini geliştirmiştir. Daha sonra İran, Mısır, Libya ve Suriye gibi ülkelerin desteğiyle daha uzun menzilli Taepodong füzeleri için çalışmalara başlamış ve 1998 yılında menzili 2200 km'yi bulan Taepodong-1 roketini uzaya fırlatmayı başarmıştır.²⁵ 2006 yılında 6000 km menzilli Taepodong-2'yi deneyen Kuzey Kore başarılı olamamıştır. Denemelere son vermeyen Kuzey Kore, 2009 yılında Taepodong-2'nin daha gelişmiş versiyonu olan Unha-2'yi denemiş, ancak yine başarılı olamamıştır. Nisan 2012'de Unha-3'ü ateşlemiş, fakat roket yörüngeye ulaşmayı başaramamıştır. Aralık 2012'deki denemesinde ise 10 bin km menzili olduğu tahmin edilen Unha-3'ü uzaya fırlatmayı başarmıştır. Kuzey Kore silahlı kuvvetlerinin envanterinde; 600'den fazla 300 km'nin üzerinde menzili olan kısa menzilli füze, 300 civarında 1.300 km menzilli Nodong füzesi ve 30 adet menzili 3.000 km kadar olan orta

²⁴ Bruno, *Iran's Ballistic Missile Program*.

²⁵ Joseph S. Bermudez, *A History of Ballistic Missile Development in the DPRK*, The Center for Nonproliferation Studies (CNS), 1999, Erişim tarihi: 2 Ocak 2014, <http://cns.miis.edu/opapers/op2/op2.pdf>.

menzilli füze olduğu tahmin edilmektedir.²⁶

İran-Kuzey Kore arasındaki askeri işbirliğini gösteren somut gelişmeler de basına yansımıştır. Son olarak İran'ın Kuzey Kore'den menzili 2500 km'nin üzerinde olan Rusya kaynaklı R-27/RSM-25 tipi 18 adet balistik füze satın aldığı da ortaya çıkmıştır. Bunun öncesinde 2005 yılında Kuzey Kore'ye füze parçaları almak üzere bir İran kargo uçağının indiği tespit edilmiştir. 2007 yılında ise İran havayollarına ait bir uçak İran'ın füze programına yönelik füze jet kanatçıkları sevkiyatı yapmak üzere Kuzey Kore'den İran'a doğru yola çıktığı anlaşılmıştır. 2009 yılının Ağustos ayında Birleşik Arap Emirlikleri, Kuzey Kore yapımı silahları İran'a taşıyan bir gemiye el koymuştur. 2009 yılının Aralık ayında Tayland, Kuzey Kore uçağında yaptığı aramada İran'a gönderilen füze başlıklarına ve çok sayıdaki diğer askeri mühimmata el koymuştur.²⁷ 2010 yılının Mart ayında ise İranlı ve Kuzey Koreli uzmanlardan oluşan bir grubun Tahran yakınlarındaki Semnan'da yeni bir balistik füze tesisi kurdukları ortaya çıkmıştır. İran bandıralı gemilerin Kuzey Kore'ye 2012 yılının Şubat ve Kasım aylarında füze ve roket yakıtı teslim ettiği ortaya çıkmıştır. İran uçakları ise Nisan-Temmuz 2013 yılında ise Kuzey Kore'ye 6 uçakla seyir füzeleri içerdiğinden şüphelenilen kargo teslimatı yapmıştır.

İran ve Kuzey Kore'nin balistik füze teknolojisi konusunda yaptığı işbirliği BM raporlarına da yansımıştır. BM uzmanları tarafından 2011'de hazırlanan rapora göre, İran ve Kuzey Kore düzenli olarak balistik füze teknolojisi hakkında bilgi paylaşımında bulunmaktadır. Raporda ayrıca yasaklanmış balistik füze ve unsurların Kuzey Kore ve İran arasında transfer edildiğini ve bu şekilde Kuzey Kore'ye yönelik BM yaptırımlarının ihlal edildiği savunulmaktadır. Rapora göre; füze transferleri Koryo Havayolları ve İran Havayolları'nın düzenli uçuşlarında gerçekleştirilmekte; yolcu terminalerinden daha az güvenli prosedürü bulunan hava kargo merkezleri kullanılıyordu. Yapılan sevkiyatın Çin üzerinden gerçekleştirildiğini savunan rapor, BM Güvenlik Konseyi'ne sunulmuş ancak Pekin'in engellemesi sonucu rapor askıya alınmıştır.²⁸

İran'ın katı yakıt teknolojisi, entegre GPS/INS güdüm sistemi, nükleer silah taşıma kapasitesine sahip atmosfer dönüşlü başlık teknolojisi gibi ileri seviye balistik füze teknolojileri üzerinde çalışmalarını sürdürdüğü bilinmektedir. İran'ın sahip olduğu ve yaklaşık 2500 km mesafede 500 kg'dan fazla yük taşıma kapasitesine sahip katı ve sıvı yakıtlı balistik füze üretme kabiliyetlerini, yakın gelecekte

²⁶ Duyeon Kim, *Fact Sheet: North Korea's Nuclear and Ballistic Missile Programs*, Center for Arms Control and Non-Proliferation, Temmuz 2013, Erişim tarihi: 10 Mart 2014, http://armscontrolcenter.org/publications/factsheets/fact_sheet_north_korea_nuclear_and_missile_programs/.

²⁷ Louis Charbonneau, "Seized North Korea Arms Were Bound for Iran: Thailand," *Reuters*, 30 Ocak 2010, Erişim tarihi: 12 Mart 2014, <http://www.reuters.com/article/2010/01/31/us-korea-north-arms-un-idUSTRE60U01020100131>.

²⁸ Louis Charbonneau, "North Korea, Iran Trade Missile Technology: U.N.," *Reuters*, 14 Mayıs 2011, Erişim tarihi: 3 Nisan 2014, <http://www.reuters.com/article/2011/05/14/us-korea-north-iran-un-idUSTRE74D18Z20110514>.

IRBM olarak da adlandırılan ve menzili 3000 km'yi aşan balistik füze üretimi şeklinde devam ettirmesinden endişe edilmektedir.

5. NÜKLEER TEKNOLOJİ İŞBİRLİĞİ

Soğuk Savaş döneminde yakın ilişki içinde olduğu SSCB ile nükleer teknoloji alanında işbirliği girişimleri öncelikle bu alanda kullanılan madenler bakımından zengin olan Kuzey Kore'den bu ülkeye satışla başlamış ve 1956 yılında nükleer araştırma projelerinde işbirliğini öngören resmi bir anlaşma imzalanmıştır. Kuzey Kore, Eylül 1974'te Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na (UAEK) üye olmuş ve tesislerinde denetim yapılmasını kabul etmiştir. 1968'de imzaya açılan ve 1970'de yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na (NPT) 1985'te taraf olmuştur. 1980'li ve 1990'lı yıllarda da nükleer kapasitenin geliştirilmesi amaçlı, özellikle yakıt geliştirme hedefli çabalar devam etmiştir. 1990'ların ortalarına gelindiğinde Kuzey Kore'nin Yongbyon bölgesinde uranyum madeni işlemekten uranyum zenginleştirmeye, plütonyum ayırtırmaktan güç reaktörü kurmaya kadar uzanan faaliyetleri kapsayan pek çok irili ufaklı nükleer tesis kurulmuştur.²⁹

UAEK tarafından ilk denetim 1992'de gerçekleştirilmiş fakat nükleer silah üretimi konusunda açık ve net bir bulguya rastlanamamıştır. 2000'li yıllarda nükleer silah geliştirme projesine hız veren Piyonyan, gaz santrifüj teknolojisi edinerek uranyum zenginleştirme çabası içine girmiş ve 2003'de NPT'den çekildiğini açıklamıştır. Krizin çözülmesi amacıyla ABD, Güney Kore, Kuzey Kore, Çin, Japonya ve Rusya'nın yer aldığı Altılı Görüşmeler başlatılmıştır. Şubat 2005'te Kuzey Kore nükleer silah sahibi olduğu yönünde yaptığı ilk açıklamada, nükleer silah geliştirme programının olduğunu itiraf etmiş ve bu programın ilerletileceğini belirtmiştir. Nitekim 2006 yılında ilk nükleer denemesini yapan Kuzey Kore, BM yaptırımlarına rağmen 2009 yılında da ikinci denemeyi gerçekleştirmiştir. Son olarak Şubat 2013'de üçüncü nükleer denemesini gerçekleştiren Kuzey Kore, başarıyla sonuçlanan yeraltı denemesinde kullanılan nükleer cihazın öncekilerden daha küçük ve hafif ama daha şiddetli patlayıcı güce sahip olduğunu duyurmuştur. Bu gelişmenin ardından Kuzey Kore'ye yönelik olarak Mart 2013'de yapılan BM Güvenlik Konseyi oturumunda yaptırımların genişletilmesi kararı alınmıştır.

İran nükleer programının tarihi arka planı da Kuzey Kore'ye benzer bir şekilde 1950'lerin ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. İran 1957 yılında ABD ile nükleer işbirliği anlaşması imzalamış, ardından 1958 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na üye olmuştur. 1959'da Tahran Nükleer Araştırma Merkezi kurulmuştur. İran, 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı imzalayarak anlaşmanın yürürlüğe girdiği 1970'te bu anlaşmaya taraf olmuştur. 1974'te İran Atom Enerjisi Kurumu kurulmuştur. İran'ın Şah döneminde

²⁹ Jungmin Kang, der. *Assessment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea* (New York: Springer, 2013), 13.

başlayan nükleer programına ABD'nin yanı sıra Avrupa devletleri de bizzat destek vermiştir. 1979 İran Devrimi sonrası iktidarı ele geçiren Humeyni rejimi, 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı nedeniyle nükleer faaliyetleri durdurmak zorunda kalmıştır.³⁰ Savaşın ardından nükleer programını devam ettirmek isteyen İran, 1990 sonrası süreçte Rusya ile nükleer işbirliği yaparak Moskova tarafından açıkça, Çin tarafından ise ABD baskısı nedeniyle üstü örtülü bir şekilde desteklenmiştir. Washington yönetiminin 2002 yılında, İran'ın Arak ve Natanz tesislerinde nükleer silah üretmeye çalıştığını ileri sürmesi üzerine İran ile ABD arasında başlayan nükleer kriz tırmanarak devam etmiştir. İran, nükleer programının barışçıl olduğunu iddia etse de UAİK raporları ışığında İran'ın asıl hedefinin nükleer silah imal etmek olduğu kanaati yaygındır. İran'ın nükleer silah teknolojisi ısrarı; dengelerin hızlı değişebildiği bir coğrafyada rejimini korumak ve bölgede başat güç olmak hedefiyle açıklanabilir.³¹

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu tarafından Kasım 2011 tarihinde İran nükleer çalışmalarına ilgili hazırlanan rapor, İran nükleer programının askeri boyutuna dikkat çekmiştir. Raporda, İran'ın nükleer santrallerinde nükleer silah üretmek amacıyla birçok deney yapıldığı ve bu deneylerin bir kısmında başarıya ulaşıldığı aktarılmıştır. Bununla birlikte İran'ın nükleer silah tasarımı ve üretimi konusunda faaliyetlerde bulunduğu ve denemeler yaptığı belirtilmiştir. Raporun vurguladığı önemli noktalardan biri de, İran'ın nükleer savaş başlığı elde etmek için bilgisayar simülasyonları ve modellemeleri gerçekleştirdiğini, nükleer mühendislerin nükleer başlıkların füzelere entegrasyonu konusunda çalışmalar yaptığını ve bu kapsamda orta menzilli Şahap 3 füzesinin nükleer füzeyle dönüştürülmeye çalışıldığını ileri sürmesi olmuştur.

UAİK ayrıca Çin ve İran'ın da Piyonyan ile nükleer teknoloji paylaşımında bulunduğunu açıklamıştır. Kuzey Kore ölçeğinde olmamakla birlikte İran'ın da Rus ve Çin ile iş birliği içinde olduğu düşünülmektedir. İran'ın nükleer programına önemli katkılarda bulunan Çin ve Rusya, Kuzey Kore-İran nükleer işbirliğini desteklemektedir. ABD yönetimi, Çin'i Kuzey Kore'nin nükleer programına son vermemesi durumunda Japonya'nın da nükleer bir güç olarak belirebileceğini söylemesi Çin üzerinde etkili olmamıştır. ABD'nin Irak işgalinin hemen sonrasında, Kuzey Kore'ye de askeri bir müdahalede bulunmaktan çekinmeyeceğini açıklaması sonrası Çin, Piyonyan'ın nükleer programı konusunda tutumunu değiştirmiştir. Çin'in katkısı ile bazı kesin olmayan sonuçlara varılsa da yapılan görüşmeler sonrasında Kuzey Kore'ye sadece önemli ekonomik yaptırımlar uygulanabilmiştir. Ekonomik ambargolar ve BM Güvenlik Konseyi'nin 1874 sayılı kararı ile uygulanan uluslararası yaptırımlara rağmen, Kuzey Kore nükleer kabiliyetini geliştirmek için elinden gelen çabayı göstermekte ve bu amaç doğrultusunda

³⁰ Anthony Cordesman ve Adam Seitz. *Iranian Weapons of Mass Destruction: The Birth of A Regional Nuclear Arms Race?* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2009),107.

³¹ Tim Cook vd., *North Korea and Iran: Nuclear Futures and Regional Responses*, NBR Reports, Mayıs 2007, Erişim tarihi: 3 Mart 2014, <http://www.nbr.org/publications/issue.aspx?id=135>.

da İran ile yakın işbirliği içerisinde bulunmaktadır.

Kuzey Kore ve İran'ın nükleer programı hakkında hazırlanan güvenilir raporlar iki ülkenin nükleer faaliyetlerinin dünya barışı ve güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturduğunu göstermektedir. İlk başlarda NPT Antlaşması'na imza atan Kuzey Kore, imzaladığı anlaşma sayesinde plütonyuma ulaşmış ve daha sonra nükleer silahsızlanma anlaşmasına uymaktan vazgeçtiğini açıklamıştır. Bu gelişmeler sonrasında Kuzey Kore'nin Tahran'la gizli bir anlaşma imzaladığı ve iki ülkenin nükleer silah konusunda bilgi paylaşımı içinde olduğu iddia edilmiştir. Son dönemde Piyonyan'ın geliştirdiği orta menzilli füzelere monte edilebilecek nükleer başlık teknolojisini Tahran ile paylaşmasından endişe edilmektedir. UAEK, Tahran'ın 2000 yılında bu teknolojiyi geliştirmek üzere çalışmalara başladığını ancak 2003 yılında ara verdiğini belirtmiştir. Bunun yanında 2012 yılının Eylül ayında İran ve Kuzey Kore arasında Tahran'da imzalanan bilimsel işbirliği anlaşması, iki ülkenin nükleer silahların geliştirilmesinde birlikte çalışmasına yönelik endişeleri arttırmıştır.³² Son olarak Kuzey Kore'nin İran'ın nükleer programına yardımcı olmaları için iki yüzün üzerinde nükleer uzmanı sahte isimler kullanarak Tahran'a gönderdiği basına yansımıştır.³³

Piyonyan ile Tahran nükleer programında önemli gelişmeler gösterirken 2013 yılının Kasım ayında İran'ın nükleer programına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Cenevre'de İran ile P5+1 ülkeleri arasında imzalanan anlaşma, kimileri tarafından tarihi olarak kabul edilirken kimilerince de hata olarak değerlendirilmektedir. Tahran'ın nükleer programını geçici olarak donduran anlaşma ile İran, planladığı plütonyum reaktörünü altı aylık süre boyunca faaliyete geçirmeyeceğinin garantisini vermiştir. Anlaşma ile Tahran'ın uranyumu zenginleştirme planı sadece durdurulmuş, uranyum zenginleştirme kapasitesi ortadan kaldırılmamıştır. Anlaşma sonrasında İran'ın nükleer programının meşrulaştırılması Orta Doğu'da nükleer silahlanma yarışının başlaması tehlikesini de beraberinde getirmiştir.

İran ve Batı arasındaki yakınlaşmanın Tahran-Piyonyan ilişkilerini de etkileyeceği düşünülmektedir. Bu süreçte, İran'ın ABD ile nasıl ilişkiler kuracağı ve hangi tavizleri vereceği belirleyici olacaktır. Bugüne kadar Kuzey Kore, ABD ve İran arasındaki gerilimden istifade etmiştir. Son dönemde ABD ve İran arasındaki yakınlaşma ve iki ülke ilişkilerindeki normalleşme süreci Piyonyan tarafından kaygıyla takip edilmektedir.

İran'ın uzun menzilli balistik füzelere ve nükleer silahlar üretmesi durumunda jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmek adına daha dinamik ve sertlik yanlısı bir

³² "North Korea and Iran Sign Tech Agreement," *Aljazeera*, Eylül 2012, Erişim tarihi: 2 Nisan 2014, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/09/20129253022915622.html>.

³³ Claudia Rossett, "The Pyongyang-Tehran Proliferation Playbook," *Forbes*, 4 Ekim 2013, Erişim tarihi: 15 Mart 2014, <http://www.forbes.com/sites/claridiarosett/2013/04/10/the-pyongyang-tehran-proliferation-playbook/>.

dış politika takip edebileceği ve bölgesel etkisini arttırabileceği ifade edilebilir. Nitekim İran, nükleer programını bölgenin lider gücü ve küresel bir aktör olmak için rasyonel bir dış politika aracı olarak görmekte ve nükleer faaliyetlerine bu amaçla kararlı bir şekilde devam etmektedir.

6. KUZEY KORE VE İRAN-SURİYE-HİZBULLAH EKSENİ

Kuzey Kore'nin Suriye'deki Esed rejimine silah ve mühimmat yardımı yanında başta savaş pilotları olmak üzere askeri personel desteği verdiği bilinmektedir.³⁴ Piyonyan, Hizbullah'a da eğitim desteği sağlamakta, Lübnan'ın güneyinde Hizbullah için yer altı sığınakları inşa etmektedir. Kuzey Kore'nin Esed rejimi ve Hizbullah ile bağlantısı ise İran tarafından koordine edilmektedir. Suriye-İran ve Kuzey Kore arasındaki işbirliği süreci sadece Suriye krizi ile sınırlı değildir. Piyonyan, Esed rejiminin nükleer ve kimyasal silah teknolojisine önemli katkılarda bulunmuştur. Suriye'deki rejim 2005 yılındaki başarısız balistik füze denemesinin ardından Kuzey Koreli uzmanların yardımıyla 2007 yılında Scud-D füzelerini başarıyla test etmiştir.³⁵

Üç ülke arasında 1990'lı yıllarda başlayan işbirliği uzun yıllar gizlice yürütülmüştür. 2007 yılının Haziran ayında Halep yakınlarındaki balistik füze tesisinde meydana gelen büyük patlama, İran-Suriye ve Kuzey Kore arasındaki işbirliğini gözler önüne sermiştir. Scud-C balistik füzelerinin üretildiği iddia edilen tesisteki patlamada Suriyeli uzmanların yanı sıra çok sayıda İranlı ve Kuzey Koreli uzman da hayatını kaybetmiştir. Halep'teki patlamadan bir kaç ay sonra İsrail, Suriye'nin doğusundaki el-Kibar nükleer tesisine bir hava saldırısı gerçekleştirmiştir. 2007 yılındaki saldırı Suriye'nin gizli nükleer programını daha görünür hale getirmiştir. Araştırmalar sonucunda el-Kibar nükleer tesisinin, İran'ın finanse etmesiyle Kuzey Koreli uzmanlar tarafından Yongbyon reaktörü örnek alınarak kurulduğu ortaya çıkmıştır. İsrail'in hava saldırısında on civarında Kuzey Koreli nükleer teknoloji uzmanının da öldüğü basına yansımıştır.³⁶ İran Devrim Muhafızları'nın üst düzey komutanı Ali Rıza Askeri'nin 2009 yılındaki açıklamaları Suriye'nin nükleer programının İran tarafından finanse edildiği yönündeki iddiaları doğrulamıştır.³⁷

³⁴ Jonathan Spyer, "Behind The Lines: Assad's North Korean Connection," *The Jerusalem Post*, 11 Şubat 2013, Erişim tarihi: 15 Ocak 2014, <http://www.jpost.com/Features/Front-Lines/Behind-The-Lines-Assads-North-Korean-connection-330303>.

³⁵ "Syria Missile Chronology," *Nuclear Threat Initiative*, Ocak 2010, Erişim tarihi: 3 Şubat 2014, http://www.nti.org/media/pdfs/syria_missile.pdf.

³⁶ Tak Kumakura, "North Koreans May Have Died in Israel Attack on Syria, NHK Says," *Bloomberg*, 27 Nisan 2008, Erişim tarihi: 20 Nisan 2014, <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=aErPTWRFZpJI>.

³⁷ "Iranian Defector Reportedly Tipped Off U.S. on Syria Nuke Plant," *Fox News*, 19 Mart 2009, Erişim tarihi: 17 Nisan 2014, <http://www.foxnews.com/story/2009/03/19/iranian-defector-reportedly-tipped-off-us-on-syria-nuke-plant/>.

Piyonyan, Tahran ve Şam arasındaki nükleer, kimyasal silah ve balistik füze konularındaki işbirliğinin devam etmekte olduğu düşünülmektedir. Suriye’de olayların başlamasından önce 2010 yılında Kuzey Koreli uzmanların Humus’taki balistik füze yapımında kullanılacak malzemelerin üretileceği bir tesis kurduğu ortaya çıkmıştır.³⁸ Araştırmalar İranlı ve Kuzey Koreli uzmanların Suriye’deki beş kimyasal tesisin kurulmasında ve yönetilmesinde aktif rol oynadığını göstermektedir. Suriye’de olayların başlamasından sonra Esed rejimi, nükleer faaliyetleri durdurmak zorunda kalmıştır. 2002 yılındaki Esed rejimi ile Piyonyan arasında imzalanan nükleer işbirliği anlaşmasına benzer bir anlaşma, on yıllık bir aradan sonra 2012 yılının Eylül ayında Tahran ve Piyonyan arasında imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma neticesinde İran ilk olarak Arak’taki nükleer tesisinde uranyumu zenginleştirmek için Kuzey Koreli uzmanların yardımına başvurmuştur.³⁹

BM ve diğer uluslararası platformlarda Kuzey Kore, İran’ın Suriye krizindeki tutumuna tam destek vermeye devam etmektedir. 2013 yılının Nisan ayında İran, Suriye ve Kuzey Kore BM tarafından hazırlanan Uluslararası Silah Ticareti Antlaşması’nı engellemeye çalışmış fakat uzun uğraşlar sonunda anlaşma imzalanabilmiştir. Batı karşıtlığı paydasında birleşen ve Bağlantısızlar Hareketi mensubu olan Kuzey Kore ile İran arasındaki ikili işbirliği Suriye’yi de kapsayacak şekilde üçlü işbirliğine dönüşmüştür.

SONUÇ

İran’ın günümüzde dış politikasındaki en önemli amacı, 1979 devriminden bu yana Batı tarafından uygulanan ancak son yıllarda Tahran’ın nükleer silah elde etmesini engellemek amacı ile yoğunlaştırılan yaptırımların kaldırılmasını sağlayarak, uluslararası tecritten kurtulmaktır. Tahran uygulamaya başladığı yeni strateji gereği geleneksel dış politikasında radikal bir değişim yaparak başta ABD olmak üzere Batı ile ilişkilerini gözden geçirmeye ve düzeltmeye çalışmaktadır. İran, Batı ile arasındaki ilişkileri gözden geçirirken Kuzey Kore ile arasındaki işbirliğini korumaya ve geliştirmeye de özen göstermektedir.

Son dönemde İran nükleer ve askeri teknoloji konusunda Kuzey Kore ile yaptığı işbirliğini farklı alanlara yayarak geliştirmeyi planlamaktadır. Kuzey Kore ise İran’ın Batı karşıtı söyleme sahip dış politikasını değiştirmesinden ve ABD ile yakınlaşmasından endişe duymaktadır. Piyonyan son geliştirdiği orta menzilli füzelere monte edilebilecek nükleer başlık teknolojisini Tahran ile paylaşmaya yakındır. Kuzey Kore yönetimi, İran’ın başta enerji kaynakları olmak üzere ekonomik potansiyelini daha aktif bir şekilde kullanmak için Tahran’ı önemli bir stra-

³⁸ Yitzhak Benhorin, “Report: N. Korea Resumes Military Aid to Syria,” *Ynetnews*, 2 Şubat 2010, Erişim tarihi: 7 Nisan 2014, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3843393,00.html>.

³⁹ David Albright, *A Dangerous Nexus: Iran-Syria-North Korea*, Institute for Science and International Security (ISIS), 11 Nisan 2013, Erişim tarihi: 4 Nisan 2014, http://isis-online.org/uploads/conferences/documents/Testimony_House_Subcommittees_11April2013_final.pdf.

tejik ortak olarak görmektedir. Piyonyan, İran'ın Orta Doğu'daki potansiyelini ve nüfuz alanını kullanabilmek adına Çin ve Rusya'nın da desteğiyle işbirliğini giderek derinleştirmektedir.

İran'ın Kuzey Kore'den teknik destek alarak geliştirdiği Şahap-3 ve Sicil füzelerinin menzilleri Türkiye topraklarının tamamını kapsamaktadır. Malatya-Kürecik'e konuşlandırılan radar sistemlerinden dolayı İran makamlarının Türkiye'yi sık sık bu sistemleri vurmakla tehdit ettiği görülmektedir. İran'ın balistik füze programlarının ve nükleer programının geldiği aşama ise bu ülkenin nükleer başlıklı balistik füzeler fırlatabilecek kabiliyete yakın gelecekte sahip olabileceğini göstermektedir. Bu yönüyle İran'ın envanterindeki balistik füzeler, bu ülkenin nükleer güç sahibi olması halinde Türkiye'ye arz edeceği tehditle birlikte değerlendirilmelidir. Nitekim nükleer silah sahibi olması durumunda İran'ın yakın çevresiyle ilişkilerindeki en büyük değişikliğin Türkiye ile ilişkilerde meydana geleceği, Türkiye'nin İran'ın "uydusu" olabileceği tahmin edilmektedir.

Kuzey Kore'nin desteğiyle İran, balistik füze kabiliyetlerini geliştirmekte ve nükleer silahlar edinme konusunda önemli adımlar atmaktadır. İran'ın diğer taraftan her ne kadar kimyasal ve biyolojik silahların yayılmasının önlenmesine yönelik hazırlanan uluslararası anlaşmalara imza atsa da bu silahları üretme bilgi ve becerisine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bütün bu dinamikler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin bu tehditlere karşı önleyici savunma ve saldırı sistemleri edinmesi ve geliştirmesi gerekli görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin etkin bir füze savunma sisteminin tesisi için gerekli adımları ivedilikle atmasının elzem olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Albright, David. *A Dangerous Nexus: Iran-Syria-North Korea*. Institute for Science and International Security (ISIS), 11 Nisan 2013. Erişim tarihi: 4 Nisan 2014. http://isis-online.org/uploads/conferences/documents/Testimony_House_Subcommittees_11April2013_final.pdf.

Benhorin, Yitzhak. "Report: N. Korea Resumes Military Aid to Syria." *Ynet-news*, 2 Şubat 2010. Erişim tarihi: 7 Nisan 2014. <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3843393,00.html>.

Bermudez, Joseph S. *A History of Ballistic Missile Development in the DPRK*. The Center for Nonproliferation Studies (CNS), 1999. Erişim tarihi: 2 Ocak 2014. <http://cns.miis.edu/opapers/op2/op2.pdf>.

Bruno, Greg. *Iran's Ballistic Missile Program*. CFR, 23 Temmuz 2012. Erişim tarihi: 12 Mart 2014. <http://www.cfr.org/iran/irans-ballistic-missile-program/p20425>.

Charbonneau, Louis. "Seized North Korea Arms Were Bound for Iran: Thailand." *Reuters*, 30 Ocak 2010. Erişim tarihi: 12 Mart 2014. <http://www.reuters.com/article/2010/01/31/us-korea-north-arms-un-idUSTRE60U01020100131>.

Charbonneau, Louis. "North Korea, Iran Trade Missile Technology: U.N." *Reuters*, 14 Mayıs 2011. Erişim tarihi: 3 Nisan 2014. <http://www.reuters.com/article/2011/05/14/us-korea-north-iran-un-idUSTRE74D18Z20110514>.

Charbonneau, Louis. "North Korea, Syria and Iran Block U.N. Arms Trade Treaty." *Reuters*, 28 Mart 2013. Erişim tarihi: 3 Mart 2014. <http://www.reuters.com/article/2013/03/29/us-arms-treaty-un-idUSBRE92R10E20130329>.

Chipman, John ve Mark Fitzpatrick. *Iran's Ballistic Missile Capabilities: A Net Assessment*. ISIS, 10 Mayıs 2010. Erişim tarihi: 14 Mart 2014. <https://www.iiss.org/en/publications/strategic%20dossiers/issues/iran--39-s-ballistic-missile-capabilities--a-net-assessment-885a>.

Cook, Tim, Jonathan D. Pollack, Christopher W. Hughes ve Kalsoom Lakhani. *North Korea and Iran: Nuclear Futures and Regional Responses*. NBR Reports, Mayıs 2007. Erişim tarihi: 3 Mart 2014. <http://www.nbr.org/publications/issue.aspx?id=135>.

Cordesman, Anthony ve Adam C. Seitz. *Iranian Weapons of Mass Destruction: The Birth of A Regional Nuclear Arms Race?*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2009.

Elleman, Michael. "Iran's Ballistic Missile Program." *Iran Primer*. Erişim tarihi: 9 Mart 2014. <http://iranprimer.usip.org/resource/irans-ballistic-missile-program>.

"Gross Domestic Product Estimates for North Korea in 2012." *Nkeconwatch*, 12 Temmuz 2012. Erişim tarihi: 20 Şubat 2014. <http://www.nkeconwatch.com/nk-uploads/BOK-DPRK-Econ-2012-ENG.pdf>.

Hildreth, Steven A. *Iran's Ballistic Missile and Space Launch Programs*. Congressional Research Service, 2012, Erişim tarihi: 20 Şubat 2014. <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/R42849.pdf>.

"Iranian Defector Reportedly Tipped Off U.S. on Syria Nuke Plant." *Fox News*, 19 Mart 2009. Erişim tarihi: 17 Nisan 2014. <http://www.foxnews.com/story/2009/03/19/iranian-defector-reportedly-tipped-off-us-on-syria-nuke-plant/>.

"Iran, North Korea Discuss Expansion of Ties." *Fars News Agency*, 24 Şubat 2014. Erişim tarihi: 17 Mart 2014. <http://english.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13921205001438>.

Ji-Hyang, Jang ve Lee, Peter. "Do Sanctions Work? The Iranian Sanctions Regime and Its Implications for Korea." *The Asian Institute for Policy Studies*, 6 Aralık 2013. Erişim tarihi: 4 Mart 2014. <http://en.asaninst.org/old-22159/>.

Kang, Jungmin, der. *Assessment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea*. New York: Springer, 2013.

Kim, Duyeon. *Fact Sheet: North Korea's Nuclear and Ballistic Missile Programs*. Center for Arms Control and Non-Proliferation, Temmuz 2013. Erişim tarihi: 10 Mart 2014, http://armscontrolcenter.org/publications/factsheets/fact_sheet_north_korea_nuclear_and_missile_programs/.

Kim, S. Samuel. *North Korean Foreign Relations in the Post-Cold War World*. Washington: BiblioGov, 2012.

Kumakura, Tak. "North Koreans May Have Died in Israel Attack on Syria, NHK Says" *Bloomberg*, 27 Nisan 2008. Erişim tarihi: 20 Nisan 2014, <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=aErPTWRFZpJI>.

Levy, Jack S. "War and Peace." *Handbook of International Relations* içinde, der. W. Carlsnaes, T. Rise ve B. A. Simmons, 350-368. Londra: SAGE, 2002.

Mearsheimer, John J. "America Unhinged." *The National Interest* 129 (Ocak-Şubat 2014): 9-30.

Mistry, Dinshaw. *Containing Missile Proliferation: Strategic Technology, Security Regimes, and International Cooperation in Arms Control*. Washington: University of Washington Press, 2005.

Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf, 1967.

“North Korea and Iran Sign Tech Agreement,” *Aljazeera*, 2 Eylül 2012. Erişim tarihi: 2 Nisan 2014. <http://www.aljazeera.com/news/middle-east/2012/09/20129253022915622.html>.

“North Korea Reiterates Supports for Iran’s Nuclear Program” *Fars News*, 9 Ekim 2013. Erişim tarihi: 5 Nisan 2014. <http://english.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13920717001226>.

“Overview of North Korea’s Ballistic Missile Program.” *NCNK*, 23 Nisan 2013. Erişim tarihi: 5 Şubat 2014. <http://www.ncnk.org/resources/briefing-papers/all-briefing-papers/an-overview-of-north-korea-s-ballistic-missiles>.

Panda, Rajaram. “North Korea and Iran Partner in Ballistic Missile Trade.” *Institute for Defence Studies and Analyses (IDSA)*, 19 Mayıs 2011. Erişim tarihi: 12 Nisan 2014, http://www.idsa.in/idsacomments/NorthKoreaandIranPartnerinBallisticMissilesTrade_RajaramPanda_190511.

Pollack, Joshua. “Ballistic Trajectory: The Evolution of North Korea’s Ballistic Missile Market.” *Nonproliferation Review* Cilt 18 Sayı 2 (Temmuz 2011): 411-429.

Rossett, Claudia. “The Pyongyang-Tehran Proliferation Playbook.” *Forbes*, 4 Ekim 2013. Erişim tarihi: 15 Mart 2014, <http://www.forbes.com/sites/claudiarossett/2013/04/10/the-piyonyan-tehran-proliferation-playbook/>.

Spyer, Jonathan. “Behind The Lines: Assad’s North Korean Connection.” *The Jerusalem Post*, 11 Şubat 2013. Erişim tarihi: 15 Ocak 2014. <http://www.jpost.com/Features/Front-Lines/Behind-The-Lines-Assads-North-Korean-connection-330303>.

“Syria Missile Chronology.” *Nuclear Threat Initiative*. Ocak 2010, Erişim tarihi: 3 Şubat 2014. http://www.nti.org/media/pdfs/syria_missile.pdf.

Walt, Stephen M. “Alliance Formation and the Balance of World Power.” *International Security* Cilt 9 Sayı 4 (Bahar 1985): 3-43.

Wellman, Ariel Farrar ve Robert Frasco. “North Korea-Iran Foreign Relations.” *Iran Tracker*, 1 Temmuz 2010. Erişim tarihi: 8 Şubat 2014. <http://www.irantracker.org/foreign-relations/north-korea-iran-foreign-relations>.